

קיצור תפילת מוסף של ראש השנה בשעת הדחק

סרן (מיל'), הרב שלמה קדוש - ביהמ"ד להלכות צבא

- א. מבוא
- ב. ובתורתך כתוב לאמר - מה הפירוש?
- ג. מלכויות זכרונות ושופרות או פסוקי המוספין?
- ד. פסיקת הטור והשו"ע
- ה. הכרעת האחרונים
- ו. השמטת מרן
- ז. סיכום

א. מבוא

תפילות ראש השנה, וכפרט תפילת מוסף, הם מרגעי השיא של הימים הנוראים. לרוב, משתדל כל אדם להתפלל בנוסח תפילתו המיוחד, ובמקום שבו הוא רגיל. עם זאת, חיילי צה"ל המוסרים את נפשם לבטחון העם, אין עתותיהם בידיהם ולפעמים נדרשים אף בראש השנה להתפלל בזריזות מחמת עומס משימותיהם.

בהנחיות ההלכתיות של ענף ההלכה ישנה התייחסות מפורטת למצבים מסוג זה. גם בספר תורת המחנה¹, וגם בקבצי הלכה כסדרה המופצים מידי שנה, נכתב כי בשעת הדחק ניתן לקצר את תפילת מוסף של ראש השנה, ולדלג על הזכרת פסוקי מלכויות זכרונות ושופרות, ובמקום זאת לומר (בכל ברכה) רק "ככתוב בתורתך, וכן כתוב בדברי קדשך, וכן נאמר ע"י עבדיך הנביאים".

הוראה זו מבוססת על דברי הרמ"א², ומג"א³. במאמר זה יתבאר שדין זה נכון גם למנהג הספרדים הנוהגים כשו"ע, אף שהשו"ע לא הזכיר דין זה, ושהנוהגים כך בשעת הדחק יוצאים בזה ידי חובה לדעת רוב ככל הפוסקים.

1 חלק ג פרק נ תשובה י.

2 או"ח סימן תקצא סעיף ד.

3 שם.

לצורך כך נקדים את מקורות הדין מהגמ' והראשונים, נראה כיצד פסקו שלושת עמודי ההוראה (רמב"ם, רי"ף, רא"ש), הטור והשו"ע, וכיצד פסקו להלכה אחרוני ספרד ואשכנז. האם ניתן בשעת הדחק לקצר בתפילת מוסף של ראש השנה? מהו הנוסח המינימלי של פסוקי מלכויות זכרונות ושופרות? האם יש הבדל בדין זה בין העדות השונות?

ב. 'ובתורתך כתוב לאמר'. מה הפירוש?

במשנה' מובא:

"אין פוחתין מעשרה מלכיות, מעשרה זכרונות, מעשרה שופרות. רבי יוחנן בן נורי אומר, אם אמר שלש שלש מכולן - יצא".

ובגמרא נאמר שהלכה כרבי יוחנן בן נורי.

מבואר שיש לומר בתפילת מוסף לפחות שלושה פסוקים בכל אחת מהברכות - מלכויות, זכרונות ושופרות, אך לא פחות מכך.

מאידך, בהמשך הגמרא' בהקשר לאריכות תפילת ראש השנה מביאה הגמרא מימרא אחרת: "אמר רב חננאל אמר רב, כיון שאמר 'ובתורתך כתוב לאמר' - שוב אינו צריך".

נחלקו הראשונים בהסבר מימרא זו:

רש"י פירש שכוונת רב חננאל בשם רב שאין צריך לומר את פסוקי המוספין (אלא מספיק לומר 'ובתורתך כתוב לאמר'), אך חובה לומר פסוקי מלכויות וזכרונות ושופרות (ואין אמירת 'ובתורתך כתוב לאמר' פוטרת מאמירתם).

להבנה זו, אין הגמרא כאן מתייחסת לסוגיית פסוקי מלכויות וזכרונות ושופרות, וא"כ חובה לומר לפחות ג' פסוקים בכל ברכה כנ"ל.

אך בהמשך דבריו, רש"י מביא הסבר נוסף, ומקשה עליו:

"ורבותי מפרשין להא דרב חננאל במלכויות וזכרונות ושופרות. וקשיא לי, הא דלא כרבנן ולא כר' יוחנן בן נורי, דתנן אין פוחתין מעשרה מלכויות וכו'".

רבותיו של רש"י מפרשים שרב חננאל בשם רב מתייחס לסוגיית אמירת פסוקי מלכויות וכו', ולשיטתו אף אם לא הזכיר שום פסוק (ורק אמר 'ובתורתך כתוב לאמר') - יצא.

רש"י תמה על הבנה זו, שהרי זה בניגוד לדעות התנאים שהובאו במשנה, ולא ייתכן שרב יחלוק על המשנה!

4 ראש השנה לב ע"א.

5 דף לה ע"א.

בתוס' יישב את קושייתו:

"ור"ת פירש דאפסוקי דמלכיות זכרונות ושופרות קאי. והיכא דהתחיל פליגי דלא יפחות - למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה, אבל יכול לפטור עצמו לגמרי ע"י 'בתורתך כתוב לאמר'. אבל מקראות של מוסף צריך להזכיר לעולם שהם במקום הקרבנות".

לפי הסברו של ר"ת, רב אינו חולק על המשנה, אלא שלהבנתו הדיון במשנה הוא לגבי המספר המינימלי של הפסוקים שצריך אדם לומר במקרה וכבר הזכיר פסוק אחד (ובזה הלכה כר' יוחנן בן נורי שצריך ג' פסוקים), אך מעיקר הדין יוצא ידי חובה גם בלי הזכרת פסוקים כלל, אלא באמירת 'ובתורתך כתוב לאמר' בלבד. נמצא א"כ שנחלקו רש"י ור"ת (ורבותיו של רש"י) האם באמירת 'ובתורתך כתוב לאמר' יכול אדם לצאת ידי חובת תפילת מוסף של ראש השנה.

ג. מלכיות זכרונות ושופרות או פסוקי המוספין?

בפירוש סוגיא זו התחבטו ראשונים רבים, וכפי שכתב המגיד משנה "ויש בפירוש הא דר"ח הרבה שיטות...". תקצר היריעה מהכיל את כולם, אך נפרט את השיטות המרכזיות. כפירוש ר"ת ורבותיו של רש"י פירשו רוב הראשונים, ותירצו את קושיית רש"י באופנים שונים.

כך כתב הרמב"ן:

"ומ"מ עיקר הפי' כמו שקבל רש"י ז"ל עצמו מרבותיו... ואתא שמעתין כר"י בן נורי דאמר 'אם אמר שלש מכולם יצא', לפיכך אם אמר נוסח ברכותינו כשהגיע 'ויקבלו כולם את עול מלכותך' אמר 'ובתורתך כתוב לאמר וכן כתוב בדברי קדשך וכן כתוב על ידי עבדיך הנביאים' - יצא, כאילו הזכיר ג' פסוקי מלכיות... וכן פי' ר"ח בפירושו ור"ש בעל הלכות ראשונות ורבינו יצחק ז"ל".

וכעין זה כתבו גם הרשב"א והר"ן.

הרמב"ן וסיעתו מפרשים שאמנם ר' יוחנן בן נורי סובר, שיש להזכיר פסוקים מתורה נביאים וכתובים (פסוק אחד מכל סוג), אלא שרב חננאל בשם רב מוסיף, שגם אם לא הזכיר את הפסוקים בפועל אלא רק אמר שכן מוזכר בתורה ובנביאים ובכתובים (לפי הנוסח הנ"ל) יוצא בכך ידי חובה.

6 הלכות שופר פרק ג הלכה ח.

7 הוספת "וכן כתוב בדברי קדשך וכן כתוב על ידי עבדיך הנביאים" הוזכרה גם בדברי רי"ן גיאת והראב"ד דלהלן, ובשלטי הגיבורים ועוד ראשונים.

כך כתב בפירושו גם הסמ"ג:

"ורבותי מפרשים במלכויות זכרונות ושופרות, דכיון שאמר 'ככתוב בתורתך [על ידי משה עבדך]' מועיל כאילו אמר מלכויות של תורה, וצריך לומר כמו כן 'ככתוב בדברי קדשך ועל ידי עבדך הנביאים' וכן בזכרונות וכן בשופרות".

כפירוש ר"ת והרמב"ן פירשו גם רבינו חננאל, הראב"ד, המכתם, וכן מבואר בהלכות רי"ן גיאת, פסקי רי"ד⁸, ועוד.

מקצת מהראשונים פירשו כרש"י, ראה רבינו יהונתן מלוניל⁹ והרז"ה שם, ולשיטתם יש לומר לפחות שלושה פסוקים בכל ברכה, ואין יוצאים ידי חובה באמירת 'ובתורתך כתוב לאמר'¹⁰.

הרא"ש הביא את המחלוקת, ואף שכתב שנחלקו על ר"ת (ושהקשו עליו) אינו מכריע כרש"י, ובתוספות רא"ש אף לא הביא את הקושיות על ר"ת¹². משמע מדבריו שנוטה לדעת רוב הראשונים, שפסקו כרב.

נמצא א"כ שדעת רוב הראשונים כפירוש רבותיו של רש"י, וא"כ להלכה לשיטתם ניתן מעיקר הדין לדלג על פסוקי מלכויות זכרונות ושופרות, ולהסתפק באמירת 'ובתורתך כתוב לאמר', ואילו לדעת מקצת מהראשונים אין לפחות משלושה פסוקים בכל ברכה כנ"ל. בדברי הרא"ש אין הכרעה מוחלטת אך נראה שנטה לשיטת רוב הראשונים¹³.

מן המפורסמות שהשו"ע סמך יתדותיו בעיקר על פסקי הרי"ף הרמב"ם והרא"ש, ולפיכך נעמיק מעט בהבנת שיטת הרי"ף והרמב"ם.

8 עשין מב.

9 ותירץ באופן אחר את דברי רש"י: "ואע"ג דלא אתי לא כר' יוחנן בן גורי ולא כרבנן, גם כאן יש לומר שעקר דברי התנאין על פי הקבלה כדאמ' במילתיה דר' אבהו ודר' יצחק...". כלומר, הייתה לרב מסורת אחרת בהלכה זו.

10 על הרי"ף ראש השנה ח ע"א.

11 ראה גם ברבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב ו חלק א), בארחות חיים (חלק א סדר תפלת מוסף של ר"ת אות י), ובכלבו (סימן סד), שהביאו מחלוקת זו.

12 ראה בשפת אמת (על הש"ס שם) שמיישב את הקושיות שהקשו על שיטת ר"ת.

13 וכ"כ הגר"א (בביאורו או"ח סימן תקצא) בהבנת דברי הרא"ש.

שיטת הרי"ף

בהבנת שיטת הרי"ף יש מבוכה, כי ברי"ף¹⁴ לפנינו מבואר שפירש כרוב הראשונים (וכרבותיו של רש"י):

"...אמר רב המנונא אמר שמואל הלכה כר' יוחנן בן נורי, ואסיקנא בסוף פירקא אמר רב חננאל כיון שאמר 'ובתורתך (ה' אלהינו) כתוב לאמר' שוב אינו צריך. וכן א"ר יהושע בן לוי כיון שאמר 'ובתורתך כתוב לאמר' שוב אינו צריך בין יחיד בין צבור, וכן הלכתא".

וכ"כ הר"ן ועוד ראשונים שכן דעת הרי"ף.

מאידך, המגיד משנה (על הרמב"ם הל' שופר פ"ג ה"ח) הביא גירסא אחרת בדבריו: "ובהלכות ואסיקנא בסוף פרקא א"ר חננאל אמר רב כיון שאמר 'ובתורתך ה' אלהינו כתוב לאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד' בין יחיד בין רבים שוב אינו צריך, וכן הלכתא ע"כ בהלכות".¹⁵

ולפ"ז אף שפירש את דברי רב חננאל על פסוקי מלכויות וכו', הצריך לומר פסוק אחד של תורה.

ובארחות חיים מצינו גירסה נוספת:

"והריא"ף ז"ל כתב שאין צריך לומר שום פסוק, כיון שאמר נעשה ונקריב לפניך כמו שכתוב בתורתך וכו' אבל צריך לומר מלכויות זכרונות ושופרות".¹⁶

לפי גירסה זו הרי"ף מפרש כרש"י עצמו, שאין לפחות משלושה פסוקי מלכויות זכרונות ושופרות.

יש לציין שרוב הראשונים גרסו והבינו ברי"ף כגירסה שלפנינו וכהבנת רבותיו של רש"י ורוב הראשונים הנ"ל, ולפיכך נראה שיש לצרפו לסיעת רוב הראשונים בדין זה¹⁷.

שיטת הרמב"ם

גם בשיטת הרמב"ם יש לדקדק, כיוון שנראה לכאורה שפסק גם כרש"י וגם כרבותיו. כבר התבאר לעיל שנחלקו רש"י ורבותיו אם אמירת 'ובתורתך כתוב לאמר' פוטרת מאמירת

14 דף ח ע"ב.

15 ביחס לגירסא זו ראה בפירושו שם טוב על הרמב"ם (לר"ח כסאר) שכתב לדחות גירסא זו. אך הרי"ף קאפח בפירושו לרמב"ם קיים הגירסא, וכתב שהרמב"ם כשיטת רבו הרי"ף (ראה להלן).

16 גירסה זו שונה לחלוטין מדברי הרי"ף שלפנינו וממה שכתבו שאר הראשונים בשם הרי"ף. אולי השתבש מ"הר"ף" והכוונה לרבינו פרץ. וראה בכלבו (סימן סד).

17 ראה למשל בדברי רבינו ירוחם (שם).

פסוקי מלכויות זכרונות ושופרות (רבותיו של רש"י), או מאמירת פסוקי המוספין (רש"י עצמו). בפשטות הם חולקים, וכמו שלרש"י חובה לומר את פסוק מלכויות זכרונות ושופרות, כך לדעת רבותיו חובה לומר את פסוקי המוספין. אך בדברי הרמב"ם נראה שאין זה כך. בהלכות שופר¹⁸ כתב הרמב"ם:

"ואם אמר פסוק אחד מן התורה ואחד מן הכתובים ואחד מן הנביאים, יצא, ואפילו אמר 'ובתורתך ה' אלהינו כתוב לאמר' ואמר פסוק של תורה והפסיק¹⁹ – שוב אינו צריך כלום".

משמע מדבריו שפירש את דברי רב חננאל על פסוקי מלכויות וכו' (כרבותיו של רש"י), אלא שהבין כגירסת הר"ף שהובאה במ"מ (הנ"ל) שצריך לומר פסוק אחד של תורה (ואולי דקדק זאת מהמילה "לאמר", ראה להלן בדברי רבינו מנוח).

מצד שני בסדר התפילה²⁰ כתב הרמב"ם:

"נהגו העם בכל תפלות המוספין כשהוא אומר 'כמו שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך' מזכיר קרבנות אותו היום כמו שהם כתובים בתורה וקורא אותם הפסוקים. ואם לא הזכיר, כיון שאמר 'כמו שכתבת עלינו בתורתך' – שוב אינו צריך".

מבואר שפסק כדברי רש"י שפירש את דברי רב חננאל על פסוקי המוספין, ונמצא מזכה שטרא לבי תרי!²¹ מלבד זאת, עדיין יקשה לשיטתו קושיית רש"י כיצד פסק רב חננאל בשם רב נגד ר' יוחנן בן נורי וחכמים.

רבו היישובים לתמיהות אלו, ואין מקומם במאמר זה, למעט הנדרש להבנת פסק הרמב"ם, כדלהלן.

המ"מ כתב ליישב את הקושי השני:

"ונראה לי לפי פירושו, דרב חננאל סובר שר"י בן נורי שאמר 'אם אמר שלשה מכולן יצא' – מכל הברכות קאמר, דהיינו מלכויות וזכרונות ושופרות".

18 פרק ג הלכה ח.

19 במעשה רקח כתב שיש שגרסו ברמב"ם "ואם אמר פסוק... במקום "ואמר פסוק של תורה", ולפי זה הרמב"ם מסכים עם הסוברים שדי באמירת "ובתורתך כתוב לאמר" אלא שמוסיף שגם אמירת פסוק אחד מועילה. אך נראה שאין לסמוך על גירסה זו שאינה מופיעה בכתבי היד המדויקים שיש בידינו.

20 נוסח הברכות האמצעיות.

21 וכן הקשה בלחם משנה.

ובמהר"ם בן חביב²² הוסיף על בסיס דברי המ"מ לתרץ את שתי הקושיות:

"ולע"ד יראה לתרץ דהרמב"ם מפרש דרב חננאל אכולהו קאי בין אפסוקי מוספין בין אפסוקי מלכיות, מיהו... י"ל דבפסוקי מלכויות הוכרח הרמב"ם לפרש שיאמר לפחות פסוק אחד של תורה כי היכי דלא ליתי רב חננאל דלא כר"י דאמר 'אם אמר ג' מכולן יצא' כפירוש הרב המגיד".

לשיטתו, אף שאת דברי רב חננאל בשם רב יש לפרש שלא מזכירים שום פסוק²³, להלכה כדי שלא יחלוק על ר"י בן נורי בהכרח שבמלכויות צריך להזכיר פסוק. והדוחק ברור, וכן תמה על הבנה זו בפירוש בן ידיד²⁴ וביאר את הרמב"ם באופן אחר:

"והנכון בעיני דרבינו (=הרמב"ם) גריס בדברי ר"ח אמר רב 'ובתורתך ה' כתוב לאמר שמע ישראל וכו'" ולכן כתב כאן שאם אמר פסוק אחד של תורה. וההיא דסוף ספר אהבה (שאינן צריך להזכיר פסוקי המוספין) מסברא כתב כן, ויליף לה בכל שכן מדברי ר"ח אמר רב ואף שלא הזכיר מהפסוקים...".

דהיינו, הרמב"ם פירש את דברי רב חננאל במלכויות זכרונות ושופרות (כרבותיו של רש"י) אלא שגרס בגמרא שיש להוסיף פסוק (וכגירסת הרי"ף המובאת במ"מ), ואילו האפשרות להשמיט את פסוקי המוספין אינה מפורשת בדברי רב חננאל, אף שהיא ג"כ נכונה הלכתית²⁵. באופן אחר ביאר רבינו מנוח²⁶:

"אם אמר שלש מכלן ובמקום פסוק מלכיות של תורה אמר 'שמע ישראל וגו'" שוב אינו צריך כלום לשל תורה... ומה שכתב 'ואמר פסוק של תורה' ליתא בגמרא אלא 'כיון שאמר ובתורתך כתוב לאמר שוב אינו צריך'... מיהו ר"מ (=הרמב"ם) נראה דהוה גריס 'כיון שאמר ובתורתך כתוב לאמר' ולא שייך לומר 'לאמר' אי לאו דבעי למימר פסוקא כל דהו...".

להבנתו, הרמב"ם גרס בגמרא כפי הגירסא שלפנינו, אלא שמהמילה 'לאמר' הבין שיש גם אמירת פסוק אח"כ, אך שאר הראשונים לא פירשו כך, וייתכן שהוא משום שלא גרסו בגמרא את המילה 'לאמר'.

22 יום תרועה, ר"ה לה ע"א.

23 וכן הבין הרמב"ם לעניין פסוקי המוספין.

24 על הרמב"ם שם.

25 וכעין זה כתב גם הרב נחום רבינוביץ ביד פשוטה (הלכות שופר שם), שמקור דברי הרמב"ם שאין פסוקי המוספין מעכבין הוא ממקום אחר (ויש שכתבו שכן מפורש בירושלמי ברכות פרק ד).

26 על הרמב"ם שם.

רבינו ירוחם²⁷ ביאר את דברי רמב"ם באופן אחר:

"... ומדברי הרמב"ם דפסוקים של תורה יכול לפטור עצמו בו 'בתורתך כתוב לאמר', אבל בשל נביאים צריך לומר 'ועל ידי עבדיך הנביאים כתוב לאמר', וכן בשל כתובים צריך לומר 'ובדברי קדשך כתוב לאמר'. ור"ת כתב כי בכלל 'ובתורתך' הם נביאים וכתובים כמו של תורה..."

משמע מדבריו שהבין שכוונת הרמב"ם לפרש שכשאמר 'ובתורתך כתוב לאמר' נחשב כאמירת פסוק של תורה, גם אם לא הזכיר פסוק ממש. לפ"ז אין הבדל בין הרמב"ם לרוב הראשונים שהובאו לעיל.

גם בדברי הב"י יש להסתפק כיצד הבין את הרמב"ם. בתחילה כתב²⁸:

"והרמב"ם נראה שמפרש כפירוש רש"י שכתב בסוף ספר אהבה בסדר התפלות..."

אך בהמשך הביא הב"י את ביאור המ"מ בדברי הרמב"ם, ועוד הביא את דעת הר"ן והרמב"ן ושאר הראשונים, ולא עמד על סתירת הדברים והקושיות הנ"ל, וכן תמה עליו הבן ידיד הנ"ל.

לסיכום ההבנות בשיטת הרמב"ם:

מפשטות לשונו משמע שצריך לומר בנוסף ל'ובתורתך כתוב לאמר' גם פסוק של תורה, אף שעקרונית פסק כהבנת רוב הראשונים בסוגייה, שרב סובר שאין צריך להזכיר בדווקא שלושה פסוקים. ופסק כן משום שהיתה לו גירסא אחרת בגמרא (בן ידיד), או משום שכך הבין מתוספת המילה 'לאמר' (רבינו מנוח), או שכך פסק מסברתו (מהר"ם חביב). ולדעת ר' ירוחם אין כוונת הרמב"ם שיש להזכיר פסוק במפורש, אלא לשיטתו צריך להוסיף גם 'ובדברי קדשך...' לצורך פסוקי הנביאים והכתובים. ובדברי הבית יוסף צ"ע. נלמד כעת כיצד הכריעו בכך הפוסקים.

ד. פסיקת הטור והשו"ע

הטור²⁹ פסק כר"ת (וכרוב הראשונים כנ"ל):

"כתב ר"ת שצריך להזכיר קרבנות המוספין... יוצאין במה שאומר 'ככתוב בתורתך ע"י משה עבדך'... ואפילו לא אמר מהם (מפסוקי מלכויות זכרונות

27 תולדות אדם וחווה נתיבו חלק א.

28 אור"ח סימן תקצא.

29 שם.

ושופרות) כלום אלא 'ובתורתך כתוב לאמר' - יצא. ודאי אם התחיל פסוק א' של תורה צריך לומר עוד א' של כתובים וא' של נביאים, אבל אם אינו רוצה לומר כלום - יכול לפטור עצמו במה שאומר 'ככתוב בתורתך', שאז כולל אותם כולם ביחד שגם נביאים וכתובים מקרו תורה".

מבואר מדבריו שאין צריך לומר 'ובדברי קדשך כתוב לאמר' וכדו' (וכ"כ ערוה"ש בהבנת דבריו).

וכן פסק הרמ"א להלכה:

"מיהו אם לא התחיל בשום פסוק, רק אמר 'ובתורתך כתוב לאמר' - יצא".

בשולחן ערוך³⁰ הביא רק את המנהג להשמיט את פסוקי המוספין:

"המנהג פשוט בכל בני ספרד שאין מזכירין פסוקי קרבן מוסף כלל".

ואילו לענין פסוקי מלכויות וזכרונות ושופרות כתב³¹ רק את הדין לכתחילה:

"אומרים עשרה פסוקים של מלכויות, וי' של זכרונות, וי' של שופרות בכל

ברכה. ג' מהם של תורה, ג' של כתובים, ג' של נביאים וא' של תורה...".

ולא כתב מה הדין בשעת הדחק או בדיעבד כלל, וכן לא הזכיר את דברי הרמב"ם ושאר הראשונים שהובאו לעיל. האם השו"ע חולק על פסיקת הטור והרמ"א, ולכן השמיט דין זה, או שהשמיטו מטעם אחר? האם כשהשמיט השו"ע דין זה, יש לפסוק לספרדים כשיטת הרמב"ם, או כשיטת הרמ"א, או באופן אחר?

בהמשך נעסוק בבירור השאלות הללו, אך קודם נסקור מעט את הכרעת האחרונים בדין זה.

ה. הכרעת האחרונים

הלבוש פסק כדברי הרמ"א:

"ומיהו אם לא התחיל בשום פסוק רק אמר 'ובתורתך כתוב לאמר' - יצא,

שכולם כלולים בלשון זה".

המגן אברהם וכנסת הגדולה הוסיפו:

"וצ"ל ג"כ 'וכן כתוב בדברי קדשך' וכן 'ונאמר ע"י עבדיך הנביאים'... והרי

הוא כאלו מזכיר ג' פסוקים מן המלכויות, א' מן התורה וא' מן הנביאים וא' מן

הכתובים, וכן לזכרונות וכן לשופרות".

30 שם סעיף ב.

31 שם סעיף ד.

וכעין זה כתבו גם בשולחן ערוך הרב³², ובערוך לנר³³.

ובפרי מגדים ביאר הדברים, אלא שהסתפק מחמת דברי הרמב"ם:

"ולא יאמר כלל פסוק תורה, רק 'ככתוב בתורתך, וכן כתוב בדברי קדשך, וכן כתוב על ידי עבדיך הנביאים' - יצא. אבל אם סיים פסוק תורה - יאמר הכל... ומה שכתב [רמ"א] 'ובתורתך כתוב לאמר', ראוי להיות 'ככתוב בתורתך'...³⁴ הנה בר"מ (=ברמב"ם) ז"ל פירש בענין אחר, ומשמע דצריך לומר פסוק אחד עכ"פ דווקא... וצ"ע".

אך הערוך השולחן לא חשש לרמב"ם:

"...אפילו לא אמר פסוקים כלל אלא שאמר 'כי המלכות שלך הוא וכו' ככתוב בתורתך וכן בדברי קדשיך וכן בדברי נביאיך' - יצא וכן בזכרונות ובשופרות, ורק אם התחיל פסוק של תורה בהכרח לו לומר פסוק מכתובים ופסוק מנביאים... ולדעת הרמב"ם לא יצא אא"כ אמר פסוק של תורה ע"ש וחלקו עליו הפוסקים".

וכ"כ לבושי שרד ומשנ"ב להלכה.

וכעין זה כתב גם בערך השולחן (לר"י טייב). והביאום גם כף החיים ושתילי זיתים.

אמנם ביד אפרים כתב לחוש לשיטת רש"י. ולמעשה כתבו כן כמה אחרונים, בפרט שכיום כבר נחשבים כל הפוסקים כחובה (ראה למשל שו"ע הרב). אך נראה שכוונתם שאין להקל לקצר את התפילה כך לכתחילה, אך בשעת הדחק יסכימו שיכול לקצר, וכפי שכתב מג"א שלכן כתב רמ"א לשון דיעבד ('אם... יצא'), שמשמע שאף שהוא כחובה, בדיעבד יוצא ידי חובה. ולכן בשעת הדחק גדולה ניתן להתפלל בקיצור כנ"ל.

1. השמטת מר

לאחר שהתבאר שדעת רוב ככל האחרונים (ובתוכם גם מפוסקי הספרדים כגון כנה"ג, ערך השולחן, כה"ח ושתילי זיתים) לפסוק כדעת הרמ"א ורוב הראשונים שניתן לקצר את תפילת ראש השנה בשעת הדחק, נותר לברר מה יהיה הדין לדעת מרן השו"ע לאור העובדה שהשמיט לגמרי את האפשרות הזו.

32 שם סעיף ח.

33 על הגמרא הנ"ל.

34 וכ"כ לבושי שרד ומשנ"ב. ייתכן שבאמירת נוסח כזה אין צורך להוסיף פסוק (גם לשיטת הרמב"ם) שהרי אינו אומר 'לאמר'.

הגר"א בביאורו כתב שהשו"ע שהשמיט דין זה חולק על הרמ"א:
 "וש"ע השמיטו כמ"ש בב"י שהרמב"ם ס"ל כפירש"י. אבל הרא"ש והטור אף
 שחולקים על ר"ת במה שכ' דלא קאי אפסוקי מוסף... מ"מ בזה מסכימין במה
 שסובר כפי' רבותיו של רש"י וכ"ד הרב".

משמע מדבריו שכוונת השו"ע שהשמיט דין זה, הוא לפסוק כשיטת הרמב"ם (וכהבנתו
 שהרמב"ם סובר כרש"י), ולפ"ז לדעת השו"ע מי שלא הזכיר לפחות ג' פסוקים בכל ברכה
 לא יצא ידי חובתו כלל.

אך למעשה נראה שמדברי האחרונים הנ"ל שלא העירו בזה, ורק ציטטו את פסיקת הרמ"א
 ומ"א, משמע שלא הבינו כך, וסוברים שגם לדעת השו"ע ניתן לנהוג כך. נראה שהבינו כך
 בדעת השו"ע משום שאם אכן השו"ע התכוון לפסוק כהרמב"ם, לא היה נמנע מלהביא את
 לשונו בפירושו. בפרט יש לפקפק בכך, משום שהשו"ע השמיט לגמרי את אפשרות קיצור
 התפילה (ואפילו את האפשרות לומר שלש שלש מכולן (כמפורש במשנה) - השמיט), ולכן
 קשה להכריע שהתכוון לפסוק כדברי הרמב"ם.

יותר נראה לומר, שכיוון שאין מצב כזה מצוי (שלא יוכלו לומר הפסוקים) לא הזדקק השו"ע
 לכתוב את דינו, ואין ללמוד מהשמטתו כלום, וזו כנראה סברת האחרונים הנ"ל.

הסבר מעין זה, על השמטת השו"ע, כתב החיד"א³⁵:

"שמענה, ואתה דע לך דכמה דינין מוסכמים השמיטם בשו"ע וכ"כ הרב הגדול
 מהר"ר גבריאאל איספרנסה זלה"ה בתשובה כ"י דאין הכרע מהשו"ע שהשמיט
 דין אחד, דכמה דינים מוסכמים אין הרב כותבם וסמין ליה במה שכתבם
 בבית יוסף עכ"ל... נראה דודאי כונת הרב הנז' הוא... הדינים המחודשים
 זמנין דהוא ז"ל משמיט מהם, ונראה דזה דבר השמיטה תחת שלש³⁶, או שהדין
 ההוא אף שהוא מוסכם הוא מציאות רחוק, או שהוא פשוט, או שהוא כלול
 ונלמד מעיקר הדין שכתב בשו"ע".

מבואר מדבריו שאין ללמוד מעצם ההשמטה שהשו"ע חולק על הדין, בפרט כשמדובר
 במציאות שאינה מצויה. א"כ אין ללמוד מהשמטת השו"ע שהוא חולק על הרמ"א.
 נותר אם כן לברר, כיצד על הספרדים הנוהגים כפסקי השו"ע לנהוג במקרה והשו"ע לא
 הכריע.

35 שו"ת יוסף אומץ סימן כט.

36 כלומר שישנם שלושה מקרים שבהם השו"ע משמיט הלכה מסוימת אף שמסכים לה.

נראה שיש לדון בנידון קיצור התפילה מכמה היבטים:

- א. הב"י (בהקדמתו) פירט את דרך הכרעתו ההלכתית. מלכתחילה כתב, יש להתבסס על ג' עמודי ההוראה, וא"כ בנידוננו כיוון שהרא"ש והרי"ף (לגירסת רוב הראשונים) מסכימים, יש לפסוק כמותם, אף נגד הרמב"ם. כשלא ניתן להכריע בדברי ג' עמודי הוראה (וייתכן שכך עולה מריבוי המחלוקות והגירסאות בדברי הרי"ף והרמב"ם כנ"ל) הרי שיש להכריע כדעת רוב הראשונים (ובכללם הרשב"א והר"ן) הסוברים ג"כ כהרא"ש, וכפי שכתב הב"י (שם) ביחס להכרעת ההלכה במקרה כזה.
- ב. כיוון שהרמב"ם מסכים לרא"ש ורוב הראשונים בפירוש הגמ' (דהיינו שמפרש דברי רב חננאל כרבותיו של רש"י, דקאי על פסוקי המלכויות וכו'), אלא שהוא דעת יחיד בביאור דברי רב חננאל, יש לפסוק כרוב הראשונים. וכ"כ הראשל"צ הרי"י יוסף³⁷, שבדבר שהשו"ע לא גילה דעתו, אף שבארץ ישראל הולכים כרמב"ם, אם רוב הראשונים והאחרונים חלקו עליו, והוא דבר דרבנן אין פוסקים כרמב"ם³⁸. וכעין זה כתב עוד³⁹ שלעיתים השו"ע לא פסק כרמב"ם כשרוב הראשונים חלקו עליו⁴⁰.
- ג. כיוון שהשו"ע לא גילה דעתו, יש לספרדים ללכת אחר דברי הרמ"א ושאר פוסקים. ראה בעין יצחק⁴¹ שהביא פוסקים רבים מארצות הספרדים, הסוברים שקיבלו הוראות הרמ"א כשמרן השו"ע לא גילה דעתו⁴². אף שהרב יצחק יוסף עצמו אינו סובר כך (כי יש פוסקים רבים מעדות המזרח שחלקו על כלל זה), אך עכ"פ נחשב הרמ"א כאחד מגדולי הפוסקים גם לשיטתו.

ז. סיכום

רוב הראשונים ובתוכם הרא"ש והרי"ף (לרוב השיטות), סוברים שניתן לקצר את פסוקי מלכויות זכרונות ושופרות ולומר "וכן כתוב בתורתך, וכן כתוב בדברי קדשך..." בלי לומר פסוק.

וכן פסקו הטור והרמ"א ורוב האחרונים (ספרדים כאשכנזים).

37 עין יצחק חלק ג עמ' שכט.

38 תפילת מוסף של ר"ה היא מדרבנן כמבואר בגמרא (ר"ה לד ע"ב), וכ"כ הסמ"ג (עשין מב). אמנם הרב נחום רבינוביץ (יד פשוטה שם) צידד שאמירת פסוק אחד בכל ברכה היא מדאורייתא, אך לא מצאתי לו חבר.

39 שם עמ' תנו.

40 ואולי יש להוסיף שהמחלוקת כאן היא בענין נוסח התפילה, וגם בזה לא תמיד פסק מרן כרמב"ם כמבואר בעין יצחק (שם עמ' תנג-תנד).

41 שם עמ' שסה בהערה.

42 ראה למשל שו"ת ויאמר יצחק (בן וואליד) חלק א יו"ד סימן פז, שו"ת תבואות שמש (משאש) חו"מ סימן נב אות כא.

אף שהרמב"ם (לרוב הדעות) פסק שיש להוסיף פסוק, מכיוון שהשו"ע לא פסק כמותו והשמיט דין זה, אין חובה לספרדים ללכת לפי שיטת הרמב"ם, ויותר נראה שרשאים לנהוג בזה כרמ"א.

יש להוסיף, שלא ניתן כאן "להחמיר" ולהוסיף פסוק מהתורה כשיטת הרמב"ם, כיוון שלהרבה ראשונים אם התחיל לומר פסוק, צריך לומר פסוק גם לנביאים וגם לכתובים, ולא יוכל להסתפק בפסוק מהתורה וכו"ל.

לכן ההוראה שהופצה לחיילי צה"ל שאין עתותיהם בידיהם ונמצאים בשעת הדחק, שיתפללו תפילת מוסף של ראש השנה מקוצרת⁴³, הינה הוראה המתאימה לכלל העדות, מבוססת מאוד בדברי הפוסקים, ויוצאים בכך ידי חובה בין לאשכנזים ובין לספרדים.